

PIRMASIS GRIAUSTINIS PAVASARĮ

LIETUVIŲ TYRINĖJIMUOSE IKI ŠIOL DAR NEBUVO APTARTA PERKŪNO DIEVIŠKUMO, ŠVENTUMO PROBLEMA. JAU SENIAI BUVO PASTEBĖTA, KAD MŪSŲ TAUTOSAKOJE PERKŪNAS LAIKOMAS DIEVU, TAČIAU KOKIA JO KAIP DIEVO ESMĖ, NEBUVO AIŠKINTASI. Perkūno vaidmens religinis aspektas geriausiai atsiskleidžia tradicinėje kultūroje, liečiančioje pirmąjį griaustinį. Šiame skyriuje ir bus sprendžiama Perkūno kaip dievo problema. Vienas pagrindinių dieviškumo požymių yra šventumas. Tačiau kas gi yra tasai šventumas? Šis klausimas religijotyrininkų dėmesį ypač patraukė XX a. pradžioje. Pirmiausia bus atskleisti teoriniai problemos pagrindai.

Žymus vokiečių teologas, filosofas R. Otto religijos esmę išvelgia šventumo išgyvenime. Veikale „Šventumas“ (1917 m.) autorius apibrėžia, ką reiškia ši sąvoka, kokie yra pagrindiniai šventumo požymiai. Kaip pažymi R. Otto, šventumas paprastai suvokiamas kaip absoliutus dorovinis predikatas (*sittliche Prädikat*), kaip tai, kas yra nepriekaištingai gera. Tačiau tai nesanti pirminė šventumo reikšmė (121, p. 5). Šventumas turi ryšį su ypatingu vidiniu išgyvenimu. Jam atskleisti R. Otto siūlo vartoti specifinį terminą – *Numinose* (nuo lotynų kalbos žodžio *numen* 'dievybė'). Taigi šventumas ir dieviškumas glaudžiai siejami.

Šventumo išgyvenimas esąs „visiškai kita“ (*ganz andere*) nei tai, kas įprasta mūsų kasdieniniame patyrimo. Šis fenomenas yra anapusybė ir tam tikras stebuklas (121, p. 28–37). Šventumas pajuntamas kaip *mysterium tremendum* – „baisi paslaptis“. Ši paslaptis kelianti siaubą, tam tikrą religinę baimę (121, p. 13–15). Tačiau šventumas, R. Otto teigimu, patiriamas ne vien tik kaip baimė. Kartu tai išgyvenama kaip kerinti ir patraukianti paslaptis – *mysterium fascinans*, kaip kažkas galingo ir nepaprastai didingo – *majestas* (120, p. 22–26, 42–52). Žmogus,

suvokiantis save kaip kažkieno kūrinį, jaučiasi esąs menkas ir priklausantis nuo tos didingos paslapties (121, p. 11–12).

R. Otto šventumo specifika aiškino daugiausia iracionaliu aspektu. Plačiai žinomas rumunų kilmės religijotyrininkas M. Eliadė šį fenomeną savo veikaluose siekė atskleisti pilniau ir visapusiškiau (31, 32, 35).

Šventumą M. Eliadė priešina tam, kas pasaulietiška. Tai iš esmės dvi skirtingos, opozicinės prasmės sąvokos. Kad paaikškintų, kaip pasireiškia šventumas, autorius vartoja terminą hierofanija. Religijų istorijose kaip tik ir aprašomos hierofanijos – įvairūs šventumo pasireiškimai (274, p. 17).

Šventumo požiūriu M. Eliadė apibūdina visų pirma tokias reikšmingas mitinio pasaulio kategorijas kaip erdvė ir laikas. Erdvė religingam žmogui buvusi nevienalytė. Skiriama šventa erdvė ir svetima, chaotiška (274, p. 22, 27). Teritorija tampanti Kosmosu, tai yra vieta, tinkama žmogaus egzistavimui tik tuomet, kai ji pašventinama dievų. Vietos pašventinimas – tai kosmogonijos, pirmojo kūrimo akto, pakartojimas (274, p. 27–28). Tačiau Kosmosas ir vėl gali būti paverstas Chaosu: tuomet, kai jį apninka tam tikros grėsmingos jėgos. „Mūsų pasaulio“ priešininkas mitinis drakonas, sukylantis prieš dievų sukurtą Kosmosą, siekia paversti jį nebūtimi (274, p. 37–38). Dievai kovodavę su drakonu. Nugalėti šią būtybę reiškė atlikti kūrimo aktą (274, p. 40–41).

Laikas religingam žmogui taip pat buvęs nelygiavertis kokybiniu požiūriu. Diferencijuotas švenčių laikas arba šventas laikas ir pasaulietinis laikas. Per šventes simboliškai sugrįžtama prie pirminio laiko (274, p. 48–49). Šitaip pasaulis kasmet atnaujinamas. Atėjus naujiems metams laikas įgydavęs savo pradinį šventumą, o pasaulis tuomet tarsi būdavo sukuriamas iš naujo. Laikas kosmogonijos metu buvęs pavyzdiniu modeliu bet kuriam kitam laikui (274, p. 52). Periodiškai atnaujinamas mitinis laikas – tai laikas, pašventintas dieviškuoju buvimu, dieviškąja egzistencija. Žmogus siekęs gyventi tobulame pasaulyje, jausdamas jame dievo buvimą (274, p. 61).

Taigi šventumas, nors ir abstrakti sąvoka, bet apibrėžiama tam tikrais požymiais. Pasiremiant tais ypatumais, šventumas gali būti pastebėtas įvairiuose mituose, įvairiose tradicijose. Šventumo elementai bus bandomi atpažinti ir lietuvių tautosakoje bei etnografijoje, kurioje kalbama apie pirmąją perkūniją.

Pirmasis griaustinis pavasari buvo vertinamas kaip reikšmingas įvykis. Tikėta, kad jis žymi pavasario pradžią: „Kai pirmą kartą išgirsta griaudžiant, sako, kad dabar būsiąs tikrasis pavasaris. Mat Perkūnas

pavasarij laikomas kaip pavasario pranašas ir gamtos atgaivintojas“ (LTR 832/413/).

Pirmoji perkūnija atverdavo naują metų ciklo periodą žmonių gyvenime ir ypač ūkinėje veikloje. Iki pirmos perkūnijos nedirbdavo žemės darbų, neganydavo gyvulių: „Seniau, sako šiaulėniškiai, pavasarij nieko nepradėdavę sėti ir sodinti, kol neišgirdavę pirmojo perkūno. Kas to nepaisys, to javai nederėsią“ (BrčNR, p. 474). Tik po pirmojo griaustinio sėdavo, sodindavo ir išvarydavo gyvulius ganytis: „Sugriaudus pirmą kartą pavasarij ūkininkai mislija, kad Dievas jau sujudio žemę ir jau galima pradėt dirbti, sėti, ir jau viskas augs“ (LTR 828/329/). „Po pirmos perkūnijos tuoj išvaro gyvulius ir sėja javus“ (LTR 828/455/).

Tačiau pirmoji perkūnija – ne vien gamtiškasis pavasario ženklas. Šiame išskirtiniame įvykyje išvelgiama ir gilesnė prasmė. Iš tikėjimų galima spręsti, kad pirmoji perkūnija turėjusi pasaulį sakralizuojančios galios. Ši perkūnijos galia pavasarij būdavo itin aktuali. Juk įsivaizduota, kad per žiemą – tamsųjį metų laiką – žemėje susitelkdavusios žmogui nepalankios jėgos. Iki pirmo griaustinio net liestis su tokia užteršta žeme bei jos objektais laikyta esant pavojinga: drausta sėstis ant žemės, akmenis, vaikščioti basiems, kurti ugnį, maudytis upėje ar ežere: „Ant neužgriautos žemės negalima gulėt ir ugnis kūrente“ (LTR 1032/85/). „Kai perkūnas sugriaudžia, nuo tos dienos galima basiem vaikščioti“ (LTR 828/334/). „Kol Perkūnas nesugriaudžia, negalima maudytis, nes velnias vandeny yra, ir negalima sėstis ant žemės ir ant akmenis“ (LTR 757/79/). Į šiuos draudimus būdavo atsižvelgiama visų pirma todėl, kad manyta žemės paviršiuje, vandens telkiniuose tūnant velnią. Išstremti jį iš šių gamtos objektų – iš žmogaus apgyventos erdvės – galėdavę tik pirmasis griausmas pavasarij. Tuo kasmet kartojamu veiksmu griaustinio dievas pašventindavo žemiškąją erdvę, padarydavo ją tinkamą gyvenimui bei įvairiškai žmogaus veiklai.

Po pirmosios perkūnijos žemė tampanti švari, šventa, kupina gyvastingumo. Dabar jau įvairiais būdais siekiama priglusti prie žemės, būti kuo arčiau jos, kad iš atsigavusių po žiemos negandų pievų ir laukų žmogus gautų fizinių ir dvasią stiprinančių jėgų. Tai rodo tam tikri papročiai, atliekami tuoj pat po griaustinio: „Dzūkijoje, Merkinės, Liškiavos ir kitose apylinkėse, sakoma, jog kai pavasarij išgirsti pirmą griaustinį griaunant, verskis tuoj per galvą, kad visą tą metą turėtum laimę“ (BrčNR, p. 475). „Panevėžio apylinkėj kalbama, jog, kai pirmą kart išgirsti perkūną griaudžiant, tuoj pasivoliok žemėje, tai tada niekad os perkūnas tavęs nemuš“ (BrčNR, p. 475). „Pašušvio vlsč.,

Kėdainių apskr. pavasarį pirmą perkūną išgirdę griaudžiant piemens verčiasi kūliu per galvą, tai daro todėl, kad tą metų perkūnas jų nutrenktų (BrėNR, p. 475).

Kai kuriuose tikėjimuose pabrėžiama, kad voliotis ant žemės reikia nuogam ir pasiritenti būtent tris kartus: „Kai išgirsti pavasarį pirmą griausmą – pasivoliok (pasiritenk) ant žemės – nebijosi perkūno. Žmonės voliojas. Voliotis reik nuogam tris kartus: pasivoliok, atsikelk iki 3 k.“ (LMD I 653/5). „Kai išgirsta pirmą kartą perkūną, bėga nuogi, voliojasi po pievą, kad blusos nekąstų“ (LTR 1349/49/). Šiuos veiksmus žmonės atlikdavo nuogi, matyt, dėl to, kad siekta glaudesnio sąlyčio su žeme.

Voliojimasis ar vertimasis kūliais ant žemės laiduoja žmogui laimę ir sėkmę, suteikia drąsos. Be to, tai skatina vaisingumą: „Pirmą kartą griaudžiant išgirdusios moterys puola ant žemės ir voliojasi: kad linai derėtų – linai bus rąstu paristi, sulig žmogaus didumo“ (LTR 1041/116/). „Būdavo seniau, kai pirmą kartą užgriaudžia, tai moteros, kur tuo laiku buvo ir pasvoliodavo, tai, sako, ropės dera“ (LTR 374c/1310/). Voliojimasis ant žemės sustiprina ir sveikatą. Manoma, kad kai pirmą kartą užgriaudžia, tai reikia pasivolioti ant dirvono, tada neskaudės pečių. Jei pasivoliosi kluonienoje, tai neturėsi vočių (LTR 374c/2836/). Sveikatai naudinga griautiniui griaudžiant patrinti galvą akmenuku ar padaužyti geležimi galvą: „Pikelių apylinkėj, Mažeikių apskr. sakoma, jog, kai pavasarį išgirsti pirmą kartą perkūną griaudžiant, paimk nuo žemės akmeniuką, patrink juo sau galvą ir padėk iš kur buvai paėmęs, tai niekad tada galvos tau neskaudės“ (BrėNR, p. 475). „Kai pirmą kartą užgirsti griaudžiant, reikia galvą padaužyti su geležimi, tai ji neskaudės“ (LTR 265/260/22/).

Pirmasis griautinis suteikdavęs sveikatos ne tik žmonėms, bet ir gyvuliams: „Po pirmos perkūnijos galvijus reikia išginti į laukus, karvėms prie ragų prikabinti maišeliuose šventų žolelių. Tuomet jos bus sveikos, ir perkūnas jų nutrenks iki sekančio pavasario“ (LTR 832/210/). Perkūnija gerai veikusi ėriukus. Jie pavasarį „užgriausti“ auga stiprūs, sveiki, nebijo ligų (LTR 828/339/). Tad išties akivaizdu, kad pirmasis griautinis sustiprindavo gamtos ir žmogaus gyvybingumą. Beje, M. Eliadė gyvybingumą, vaisingumą sieja su šventumu ir laiko vienu jo požymių (274, p. 26).

Pirmajam griautiniui griaudžiant ar tuoj pat po jo esą galima atsikratyti ir žmogų kankinančių parazitų. Tai daroma minėtu būdu – voliojantis ant žemės: „Išgirdus pirmą kartą griaudžiant, liepia vaikams

griūti ant žemės voliūtis, tada, sako, vasarą blusos nepjausią“ (LTR 757/84/). Paties griaustinio metu būdavo atliekama tam tikra apeiga.

Pirman kart' pavasarije išgirdus grausman, žmonės skubinas' tekini pas buto langan ir klausia: „ar namie blusos?“ Namuos' asantis atsako, kad ten ir ten jos nuvėjusios. Kuriuos namuose šin paprotin pildo, sako, blusun per visan kiauran metan neasant: jus nuveinan ten, kur klausiant buvo pasakyta (BsFM, p. 179).

Vadinasi, po pirmojo pavasario griaustinio atsinaujinusi žemė bei visa gamta darydavusi gerą poveikį žmogui, tarsi padėdama ir jam pačiam apsivalyti, atgimti, sustiprėti.

Apvalančioji griaustinio dievo funkcija žinoma ne tik lietuvių, bet ir kitose tradicijose. Ypač archajiškame hetitų – luvių rituale Tunavi („Upės apeigos“), be kitų mitinių personažų, kreiptasi į griaustinio dievą. Sena moteris virš ritualiniu požiūriu nešvaraus žmogaus laikydavo juodą avi, sakydama užkalbėjimą: „Griaustinio dieve, o maloningas, Iš dangaus į svečius pas mus ateik, Iš viršaus, iš dangaus apacion į žemę, Griaustinio dieve, tu paskubėk!“ Ritualo tikslas būdavo apvalyti žmogų nuo burtų, kurie jį padarė nešvarų prieš dievus ir žmones (261, p. 26–27). Čia išryškėja apvalanti griaustinio dievo funkcija.

Lietuvių tikėjimuose aiškinant pirmosios perkūnijos įtaką gamtai, augalų bei gyvulių augimui ir ypač vaisingumui, nuolat akcentuojamas trenksmo, griaudėjimo – šio pagrindinio Perkūno veiksmo – vaidmuo: „Griaušmas sujudina žemę, ir augalai pradeda geriau augti“ (LTR 761/5/) „Griaušmingi metai – derlingi, žemei neduoda supult“ (LTR 1032/122/). „Kakiais metais daugiau griaudžia, daugiau žemį sutrinkia, geriau auga“ (LTR 1032/123/). „Griauštinis išjudina žemę, išvaro pašalą, ir augalai gerai auga“ (LTR 832/459/). „Pavasarije pirmutinis grausmas sujudina žamen ir tuojaus paskui pradeda graitiau žolė želtie“ (BsFM, p. 178) „Šiaulėnų apylinkės senų žmonių įsitikinimu, pavasarį neauganti žolė, kol pirmasai perkūnas nepajudina žemės“ (BrčNR, p. 474). „Perkūnas trenkdamas sujudina žemę, tai geriau auga javai“ (LTR 763/50/). „Pa perkūnijas gerai grybai dygsta, mat žemį sutranko“ (LTR 1032/124/). Pagrindinis argumentas, kuriuo paaiškinama, kodėl augalai pradeda gerai augti yra tas, kad perkūnija sutranko, sujudina, supurto žemę. Perkūnija sutranko ir atitrenkia ne tik žemę, bet ir medžius. Griaustinio „atitrenkti“ medžiai tampa nenkenksmingi (matyt, dėl to, kad iš jų išvaikomi velniai). Tuomet jau nuo medžių imamos plėsti karnos ir sukamos dūdelės: „Kai pirmą kartą pavasarį perkūnas sugriaudžia, tai žmonės sako: „Jau atatrenkė medžiam žievę, todėl dabar bus galima karnos plėsti ir vamzdeliai

sukti“ (LTR 757/156/). „Pirmasis griauštinis pavasarį atitrenkia žilvitį, ir vaikai tada gali iš žilvičio dūdas suktis“ (LTR 757/80/).

Taigi čia išryškėja nepaprastas Perkūno trenksmo, griausmo poveikis gamtai ir žmogui. Visas žmogų supantis pasaulis, sujudintas šios galingos jėgos, tarsi įgyja naują kokybę. Kitaip tariant, pasaulis pirmojo griauštinio akimirką pašventinamas dievo Perkūno. Kad Perkūnas ir jo trenksmas bei žaibas buvo laikomi šventais ir pasižymintys sakralizuojančiu poveikiu, įrodo daugelis tautosakos faktų. Be pateiktų, čia bus dar keletas nurodyta.

Perkūnijos kaip kažko majestotiško, švento vertinimą rodo visų pirma žmonių elgesys audros metu. Iš namiškių buvo reikalaujama laikytis rimties: „Griaudžiant žmonės sako vaikams, kad jie neišdykautų, ramiai laikytųsi, kad griaudžiant nesijuoktų iš perkūno, nes jis supyks ir nutrenks“ (LTR 832/103/). „Šiaulėnų apylinkė užėjus perkūnijai senieji žmonės draudžia juoktis vaikams ir suaugusiems. Mat, perkūnas gali supykti ir trenkti“ (BrčNR, p. 475). „Nesibarti, nepykti, ramiai elgtis. Rūkyti švęstom žolėm, jei labai trinksi“ (LTR 739/60/). Griauštinui griaudžiant drausta valgyti: „Kai griaudžia, valgyti negalima“ (LTR 739/54/; žr. taip pat LTR 739/43/; LTR 763/37, 41/). Be to, senieji žmonės neleisdavo vaikams rodyti pirštu į švystelėjusį žaibą padangėse: „Kai žaibuoja, negalima rodyti pirštu tam, kuris nematė žaibaujant“ (LTR 763/37/; žr. taip pat BrčNR, p. 475). Perkūnijos metu net kepures vyrams reikėdavę nusiimti: „Kada yra perkūnija, tai negalima su kepure troboje sėdėti, nes perkūnas tą žmogų gali nutrenkti. Kartą trys vyrai sėdėjo ant vieno suolo troboje ir vidurinis jų buvo su kepure, tai kaip trenkė perkūnas, tai tą kepuruiotą nutrenkė negyvai. O jo draugai liko sveiki“ (LTR 1627/114/; plg. LMD I 1063/419/; LTR 1742/43/). Pasakojamas atsitikimas apie nepaklusnią piemenę, kuri griaudžiant palaidais plaukais ėmusi šokti, kad lietus plaukus išlytų. Vyresnieji ją įspėjo, kad taip nedarytų, nes juk „dangus neramus“. Tačiau mergaitė nepaklausė ir šoko toliau. Tuomet trenkė Perkūnas, nuplėšė piemenei plaukus ir įmušė juos giliai į žemę“ (LTR 752/46/). Dauguma žmonių perkūnijos metu patirdavo nerimą. Jei atsirasdavo koks išsišokėlis, kuris nesibaimindavo griauštinio ir netinkamai elgdavosi jam reiškiantis, jis, žmonių liudijimu, būdavo nubaudžiamas už tai:

Aja trys vyrai i užėja didelis griauštinis. Vyns už kožna griauštinia trinktelėjimą, už kožną sužaubavimą vis žegnojas i saka: „Aš didelei bijau griauštinia“. Antrasis saka: „Aš nei tai bijau, ale i dransus nesu“. Saka: „Aš nei velnia to griauštinia nebijau. Kan

jis muon gal padaryti?“ Tik ant to žodžia griaustinis žybt! I nutrenki tan iš viduria, kur blevyzgoja, o tims dvim nieka nepadari (LTR 1564/35/).

Tokie išskirtiniai drąsuoliai būdavo išties retenybė. Jie ir nukentėdavo už savo akiplėšiškumą. Šiaip jau visa sudrebinantis griaustinis ir žaibo blykstelėjimas keldavo pagarbą, o kartu ir ypatingą – religinę baimę. Tokia baimė ir lydi šventumo, kuris gali reikštis kaip baisi ir užkerinti paslaptis (*mysterium tremendum, mysterium fascinans*) išgyvenimą.

Sakralumo įgydavę ir tai, prie ko prisiliesdavo dievas Perkūnas. Jei griaustinio metu užsidegdavo namai, jų negalima būdavo gesinti, nes ši ugnis laikyta šventa (BrčNR, p. 475; žr. taip pat TŽ 5 644). Iš viso Perkūno išskelta ugnis buvo laikoma nepaprasta (BrčNR, p. 475).

Žmonių būdavo saugojamos griaustinio trenkto medžio skeveldros. Šių Perkūno paliestų daiktų stengtasi turėti namuose. Mat tikėta, kad jie daro gerą poveikį. Griausmo sudaužytos medžio skeveldros būdavo pakišamos pastogėje (BrčNR, p. 475; LTR 828/164/; TŽ 5 644), po pamatais (LTR 832/393/), įdedamos į sieną (LTR 1032/33/). Per audrą tokios skeveldros deginamos, smilkomi visi kambariai (LTR 832/386/). Viename tikėjime plačiau motyvuojama, kodėl griausmo sudaužyto medžio liekanos žmonių panaudojamos: „Griaustinio sudaužytas medžio skeveldras žmonės vartoja apsisaugoti nuo velnio, nes velnias bijo Perkūno trenktų daiktų. Ant sudaužyto akmens skeveldrų žmonės stato namus, nes į juos Perkūnas netrenkia“ (LTR 832/389/). Griaustinio pažeisto medžio skeveldros naudojamos žemdirbystėje, namų ūkyje. Jei Perkūno trenkto medžio skeveldrą pakiši po žagre ir aparsi lauką, tai išnyks iš dirvos usnys (TŽ 5 644; žr. taip pat LTR 758/41/). „Perkūno trenkto medžio skeveldras arba uždegto namo nuodėgulus pakiša po balkiu, tai nebūna troboje prūsokų ir blakių“ (LTR 1041/119/; žr. taip pat LTR 374d/2166/; LTR 828/169/).

Griaustinio sudaužyto medžio skeveldras vartoja gydyti nuo drugio, rūkydami ir gerdami (LTR 840/181/9/), nuo priemėčio (išgąščio, konvulsijų) (LTR 757/74, 154/) ir apskritai „velnio ligoms“ gydyti (LTR 832/388/). Kad gyvuliai būtų sveiki, Perkūno suskaldyto medžio skeveldros turi būti laikomos tvartuose (LTR 828/175/).

Čia suminėtais atvejais griaustinio sudaužyto medžio skeveldros laikomos apsaugine, o kartu ir pašventinančia priemone. Matyt, įsivaizduota, kad Perkūno trenksmo paveikti daiktai įgyja ypatingos galios, turbūt to, kas būdinga pačiam griaustinio dievui.

Išskirtinas vienas M. Pretorijaus veikalo teiginys. Rašoma, kad tas žmogus, kuris valgo Perkūno mušto daikto pelenų, apdovanojamas

gabumais kerėti ugnį ir išpranašauti būsimus dalykus (102, p. 537). Vadinasi, žmogus, suvalgęs tai, ką buvo palietęs griaustinio dievas, pats įgyja dievišką, su magija susijusių gebėjimų.

Čia buvo plačiau apibūdintas griaustinio trenkto medžio skeveldrų poveikis. Pažymėtina, kad panašų vaidmenį atlikdavo ir kai kurie kiti su Perkūnu susiję atributai, tarp jų – Perkūno kulkos, tai yra akmeniniai kirvukai, apsaugantys nuo velnio, suteikiantys laimės ir vartojami gydymui (LT 3 2, p. 322; LTR 828/72/; LTR 832/248, 254/). Kaip aiškina tautosakos pateikėjai, šie kirvukai buvo branginami, vertinami ir laikomi šventais (LTR 739/30/; LTR 757/41/; LTR 758/18/).

Įdomu, kad kai kuriuose tautosakos tekstuose ir pats Perkūnas pavadinamas šventu: „Kadd' tawe švent's Diewaitis užmuštų/užtrenktų (SLT, p. 394). „Trenk tave šventi perkūnai!“ (LTR 757/36/). „Kad tave šv. Perkūnėlis!“ (LTR 1041/102/).

Tad manytina, kad Perkūnas ir jo griaudėjimas, trenksmas senosios pasaulėžiūros žmogui išties atrodė kaip kažkas nekasdieniška, šventa – kaip anapusybės prasiveržimas. Kaip minėta, perkūnija buvo suvokiama ne kaip savaiminis gamtiškas procesas, o kaip dieviškas, tai yra nulemtas ir sukeliamas dievo ir būtent griaustinio dievo. Dėl to jį galėtume laikyti teofanija – dievo pasireiškimu, o kartu ir hierofanija – šventumo pasireiškimu. Juk pirmosios perkūnijos metu – ir tai vykdavo periodiškai, kasmet – pasaulį perskrodavo galinga, iš dievo Perkūno sklindanti energija, ir jį pakeisdavo iš esmės.

Pirmosios perkūnijos pasirodymo laikas nėra griežtai ir visiškai aiškiai fiksuotas. Jis nustatomas, manifestuojamas paties dieviškojo veiksmo – perkūnijos. Konkretus jos metas pavasarį svarbus tuo, kad pagal jį pranašaujamas oras, derlius ir iš viso sėkmė žemdirbio gyvenime.

„Šiaulėniškiai geriausiais metais laikydavo tuos, kuriais pirmoji perkūnija pasigirsta Velykose“ (BrčNR, p. 475). „Pikelių apylinkėj, Mažeikių apskr. senieji žmonės tvirtina, kad jei kuriais metais kovo mėnesį pasigirdo pirmasis perkūnas, tai karvės tą metą maža duosiančios pieno“ (BrčNR, p. 475). Kupiškio apylinkėse sakoma, kad jei griaudžia anksti pavasarį dar ledui tebesant, tai tais metais žolė blogai auga (LTR 739/78/). Apie Krosną taip aiškinama: „Jei pavasarį dar medžiams neišsprogus griaudžia, tai bus nederlingi metai“ (LTR 828/190/). Aukštadvario apylinkėse sakoma, kad jei pirmą kartą sugriaudžia ledams esant, bus šalta vasara (LTR 904/49/). Iš šių pranašavimų ryškėja įsitikinimas, kad pernelyg ankstyvas griaustinis nėra geras ženklas, kad neįprastai anksti nugriaudęs Perkūnas nieko palankaus nelemia.

Kreiptas dėmesys dar ir į tai, kuriuo paros metu būna perkūnija: „Panevėžio apylinkėj tikima, jei pirmasai perkūnas pareina prieš pusiaudienį, tai tą metą būsianti lietinga vasara, o jei po pusiaudienio – tai sausa“ (BrčNR, p. 474).

Taigi pirmosios perkūnijos atėjimo laikas žmonių būdavo atidžiai stebimas. Ne mažiau svarbu atrodė ir tai, iš kurios pusės ataidės pirmasis Perkūno griausmas: „Reikia žiūrėti, kur pirmą kartą pavasarį sugriaus griaustinis ir spirs: jei pietuose spirs – bus geri metai, jei žiemuos ar kitur – blogi metai“ (LTR 64/1075/). „Jeigu pavasarį pirmas griausmas užgriaudžia rytuos, tai bus sausi metai, žiemuos – šalti, pietuos – karšti, vakaruos – liūta“ (LTR 759/23/). „Kaip šiaulėniškiai sako, jei pirmas pavasario perkūnas parėjo iš pietų šalies, tai būsią geri metai ir šilta vasara“ (BrčNR, p. 474). Iš šių pavyzdžių labai aiškiai matyti, kad erdvė senosios pasaulėžiūros žmogui buvo nelygiavertė kokybiniu požiūriu. Geriausiu atveju laikyta, kai perkūnija ateidavo iš pietų: tikėtasi, kad tada metai būsią geri, o vasara – šilta.

Pažymėtina, kad kai kurie gamtos objektai žmonių buvo vertinami kaip tik neužgriausti. Mat po pirmosios perkūnijos jie netekdavo savo galios. Tai – visų pirma įvairios gydymui vartotos priemonės. Tik iki pirmo griaustinio gydomąja galia pasižymėjęs skruzdėlyno kodylas (LTR 739/77/). Gydymo priemone laikyta ir neužgriausta vėžio girnelė: „Neužgriausta vėžia girnė išsėma krislų ir akes“ (LTR 1032/87/). Iki pirmo griaustinio renkamos kai kurios vaistažolės, nes užgriaustos jos gydymui nebetinka: „Pavasari, kal neužgriausta, renka žolas gydymui. Pačias žolas melsvai žydi, trims lapeliais, auga pa lazdynais ir kitais lapuočiais, jų žiedai labai kvėpia“ (LTR 1032/95/).

Panašiai kaip vaistus pirmoji perkūnija paveikia ir krienus. Po griausmo jie netenka savo kartumo: „Prieš pirmą perkūniją šeiminkės skuba kasti krienus, nes, sako, kai užgriaudžia, išėinaš visas kartumas į žemes“ (LTR 757/87/). Kartumas ir yra ta krienų skonio savybė, dėl kurio jie vertinami kaip maistas.

Taigi kai kuriuos gyvūnus ir augalus, pasižyminčius specifiniais ypatumais, stengtasi panaudoti neužgriaustus pirmos perkūnijos. Dažniausiai tokia išimtis buvo daroma gamtos objektams, kurie vartoti kaip vaistai, kaip gydymo priemonės. Juk sergančiam žmogui dažnai taikyta tai, kas visiškai netinka sveikam.

Atskirai reikėtų paminėti gyvatę. Prieš pirmąjį griaustinį stengtasi ją pagauti. Mat tik iš neužgriaustos gyvatės galėjo būti gaminami vaistai:

Pavasari, kol dar griausmas negriaudžia, reikia nuveit kimsynan, pasigaut rudoji gyvatė ir įsispraudus kuokan parsinešt namo. Tada to gyvatį paimi, galvą įkiši butelin ir visa įlenda. Kai gyvatė jau butely, tai reikia užpilt arielku, o jeigu jos nėra, tai ir vandeniui, ir tegul ji ten mirksta. Paskui, kai pastovi, tai nėra niekur geresnės liekarstos kaip tas skystimas. Duoda jį vaikams nuo priemėčio, gyvuliui nuo pelių, nuo išpūtimo, kiaulėm, kai neėda, deda į ėdalą visur. Tik reikia, kad būtų neužgriausta. Bo gyvatė, kaip tik užgriaudžia, tai tuoj maino savo skūrų ir tada jau nebeliekarsta (LTR 2132/51/).

Pavasari, kol griausmas neažgriaudžia, gyvate yra didžiausias vaistas, o ažgriaudus jas gydymoja galia sumažėja (LTR 1032/89/).

Gyvatė, pagauta be griausmo, yra geras vaistas gyvuliui gydyti, bet pagauta po griausmo jau netinka (LTR 739/71/; žr. taip pat LTR 1032/88/).

N. Vėliaus pastebėjimu, gyvatė yra priešinga Perkūnui (172, p. 137). Tikriausiai taip yra dėl to, kad, kaip rodo tikėjimai, gyvatė laikoma velnio padaru: užmušus gyvatę, velnias verkiąs (LTR 1208, p. 526), o gyvatę užmušus ir nusispjovus, velnias tomis seilėmis vėl ją atgaivinaš (MT 3 108; 172, p. 137). Viename tikėjime pažymima, kad Perkūnas trenkia į gyvatę ir nubloškia ją prie žemės: „Kai Perkūnas spiria, tai jis meta žemėn gyvatę, bet ta gyvatė vėl tuoj pakyla į viršų“ (LTR 739/111/). Atrodo, kad Perkūnas siekia nutrenkti gyvatę tarsi kokį savo priešininką. Gyvatės ryšys su velniu atsiskleidžia dar ir tuo, kad velnias gali įgyti gyvatės pavidalą (172, p. 135). Tad šių mitinių personažų sąsajos bei kai kurios analogijos – neabejotinos. Įdomus dar ir tas faktas, kad gyvatės įkasta žmogų gydo Perkūno kulkomis (LTR 11/18c/; LTR 832/252/; MT 3 183). Vadinas, Perkūno kulkos panaikina gyvatės nuodų galią. Matyt, iš tiesų Perkūnas ir gyvatė yra opozicinės, priešingos prasmės mitinės būtybės.

Pirmoji perkūnija pavasarį pradėdavo naują laiko ciklą. Savo giliaja – religine prasme – pirmoji perkūnija primena archajinę šventę, tai yra tą situaciją ciklinio laiko tėkmėje, kai restauruojamas pirminis – „švarusis“ laikas, pašventinama erdvė ir pakartojamas, prisimenamas tam tikras dieviškasis (paprastai kuriamasis – kosmogoninis ar sakralizuojantis) veiksmas. Anot M. Eliadės, žmogus jusdavo religinį ilgėsį gyventi švariame ir šventame Kosmose, tokiaime, koks jis buvo iš pradžių, kai buvo ką tik sutvertas Kūrėjo (274, p. 47). Toks ilgėsį, toksai troškimas, netgi poreikis ir pasireiškia laukiant pirmojo griaustinio bei suvokiant šį įvykį kaip pasaulį sukrečiantį aktą.

Kyla klausimas, ar Perkūnas, dalyvaujantis šiame regeneracijos akte ir būdamas jo vykdytoju, gali būti traktuojamas kaip Dievas Kūrėjas, ar tokia funkcija jam vis dėlto nebūdinga. Kaip jau čia buvo aiškinta, pirmoji perkūnija – tai tam tikra dievo Perkūno veikla. Pagrindinis Perkūno nuopelnas – velnio nugalėjimas, išvejant jį iš žmonių apgyvento pasaulio. Kai kuriose mitologijose dievo ar kito herojaus

kova su chaotinę pradžią išreiškiančia būtybe vaizduojama ne tik kaip tą būtybę sunaikinantis, bet kartu ir kaip kuriamasis veiksmas. Babilone Naujųjų metų šventės metu būdavo iškilmingai deklamuojama Enuma elish – „Poema apie Sukūrimą“. Pasakota ir imituota Marduko kova su jūrų baidykle Tiamat. Ši baidyklė būdavo nugalima, o iš jos liekanų sukuriamas Kosmosas. Visa tai būdavo pavaizduojama ne tik žodiniu tekstu, bet ir tam tikrais ritualiniais veiksmais. Senovės indų dievo Indros pergalė prieš demonus nors ir nėra tiesioginis kuriamasis veiksmas, tačiau ši veiksmą vis dėlto mėginama interpretuoti kosmogoniniu aspektu. Išlaisvinti vandenys, galvijai, į dangų įkelta saulė – šie Indros laimėjimai galėjo reikšti pasaulio kūrimosi pradžia. Anot F.B.J. Kuiperio, Indra buvo sezoninis dievas, kurio mitologinis aktas – tai pasaulio sukūrimas bei atnaujinimas, naujų metų įvedimas (219, p. 31).

Jei pasaulio atnaujinimą, pašventinimą laikytume simboliniu pasaulio kūrimo pakartojimu, kaip mano M. Eliadė (274, p. 46), tai Perkūno atliekamą žemiškosios erdvės išvalymą nuo nepageidaujamų chtoninių būtybių taip pat galėtume laikyti kosmogoniniu ar bent jau pasaulį regeneruojančiu aktu. Užuominų apie Perkūną kaip pasaulio ir jo elementų kūrėją tiesiogine to žodžio prasme lietuvių tautosakoje randama tik kai kurių sakmių pavieniuose variantuose. Viename sakmės apie užsispyrėlių vėžį variantų pasakojama, kaip Perkūnas, sukūręs paukščius ir žuvis, dėjęs akis (LMD I 327/3/–LPK 3178). Vėžys, išsėdėjęs, kad ne jam pirmam akis įdėjo, nusikeikė. Dėl to Perkūnas supyko ir įdėjo vėžiui akis į pasturgalį. Perkūnas vaizduojamas kuriantis pasaulio elementus sakmėje apie tai, kaip jis vijosi aitvarą (LTR 982/59/). Aitvaras, lėkdamas nuo Perkūno, rijo vandenį ir spjovė į Perkūną, norėdamas apsiginti. Perkūnas metė į jį žemes. „Teip atsitiko, kad daug ežerų radosi bei kalnų ant žemės. Sena pasaka, būk Raudonečių ežeras yra andai Perkūno išleštas, atvaro vandeniui pildytas. Kur Perkūnas žemę griebė, radosi ežerai, duibes. Atvars spjowe vandenį, papilde tuimi duibes. Kur Perkūnas drėbe žemę, ten stojosi kalnai“. Sakmėse aitvaras kartais vadinamas velniu. Tad šios būtybės galėjo būti ir painiojamos. Šiaip jau lietuvių tautosakai nebūdinga, kad Perkūnas kovotų su aitvaru¹.

¹ Tačiau M. Pretorijus rašo, esą prūsai tiki, kad į kuriuos namus griausmas muša, ten galėjęs būti aitvaras. Aitvaras yra Perkūno mušamas, nes jis su žmonėmis blogai elgiasi (102, p. 536). I. Končius teigia, kad toksai gamtos reiškinys kaip kamuolinis žaibas, įsisukęs į namų vidų, primindavo aitvarą, kuris taip pat panašiai galėjo būti įsivaizduojamas: „Ivairių tikrai įdomių gamtos reiškinių tarpe yra vadinamasis kamuolinis žaibas. Tai gana retas gamtos reiškinys, – ugniškas kamuolys, kartais ramus, tylus, kartais triukšmingas, namų kampus nunešąs. Jį nesunku su aitvaru bei kauku supainioti. Apie jį tenka girdėti labai nuostabių, tiesiog keistų pasakojimų“ (74, p. 85).

Perkūnas su aitvaru čia – žemės paviršiaus kūrėjai: Perkūnas, griebdamas žemes, padaro duobes, o aitvaras, spjaudamas vandenį, pripildo tas duobes vandeniu. Taip atsiranda ežerai. Kur Perkūnas meta žemes, išskyla kalnai.

Etiologinėse sakmėse žemės paviršių kuria taip pat dvi būtybės – Dievas ir velnias (LPK 3005). Dievas liepia velniui ar kitam savo pagalbininkui panerti į jūros dugną ir atnešti iš ten žemių. Dievas pasėja atneštas smiltis – atsiranda lygumos. Velnias, pamėgdžiodamas dievą, taip pat mėgina tai daryti. Išspjauna burnoje paslėptas žemes – atsiranda kalnai, balos. Sakmėse apie Dievo ir velnio kuriamąją veiklą niekur nepasakyta, koks tai Dievas. Jo identifikuoti su Perkūnu negalėtume.

Tiesa, sakmėse apie Žemės kūrimą minimas griausmas, perkūnija, tačiau kiek kitokiame kontekste. Kai kuriuose variantuose pasakojama, kad velniui išspjovus iš burnos žemes ar jas pasėjus, atsiranda akmenų. Jų be perstojo daugėja (LTR 1560/19/; LTR 2795/154/ ir kt.) Pažymima, kad akmenys auga iki Kalėdų, griauštiniui užgriaudus: „Akmenys rados iš žemės ir augo lig Kristaus užgimimo. Jėzus gimė per Kalėdas, griausmas užgriaudė, ir akmenys nustojo augę“ (LTR 952/44/). Čia minimos dvi priežastys, dėl kurių nustoja augti akmenys: Kalėdos ir griaustinis. Beje, sakmė jau apipinta ir krikščionybės realijomis, tačiau tai netrukdo įžvelgti joje archajinį branduolį. Kai kuriuose variantuose šios dvi priežastys eina skyrium, tai yra paminima viena iš jų: perkūnija (3 variantai: LTR 952/44, 53/, LTR 2376/32/) arba Kalėdos (5 variantai: LTR 398/155/; LTR 821/55/; LTR 1158/224/; LTR 1284/58/; LTR 1485/63/). Kalėdos ar perkūnija laikoma riba, ties kuria baigiasi velnio galia. Juk daugumoje variantų sakoma, kad akmenys buvo sėjami velnio, kad tai – pražūtingas žemei reiškinys (akmenys nuklotų visą žemę). Kalėdos kadaise lietuvių buvo laikomos naujų metų pradžia. Kažkodėl šiuo metu taip lemtingai reiškiasi perkūnija ar griaustinis.

Perkūnija siejama su Kalėdomis ir kai kuriuose kituose tautosakos kūriniuose. Lietuvoje žinomas padavimas apie istorinį asmenį Čičinską (KbPK 107A). Padavimuose pasakojama, kad Čičinskas buvo bedievis, piktas, žiaurus kunigaikštis, be gailėsčio tyčiojęsis iš žmonių ir juos kankinęs. Kalėdų rytą jį nutrenkia Perkūnas (LMD I 158/1/; LMD I 814/4/; LTR 1675/34a/). Čičinsko dvaras nugrimzta. Sakoma, kad Čičinskas buvęs „žemės dievaitis“ (LMD I 158/1/), kad Čičinsko kalnas – negera vieta, joje vakarais renkasi dvasios, pakaruokliai, raganos. Kartą pro tą kalną vėlai vakare ėjo siuvėjas, pasuko į kalne esantį urvą. Viduje pamatė ponaičius su viena skyle nosyje. Tarp jų sėdėjo Čičinskas (LMD

I 171/1/). Kad Čičinskas buvo velniškos prigimties, liudija ir aiškinimai, kas liko iš jo dvaro: bala (LTR 2368/42/), kalnelis, kuriame – skylė (LTR 2411/151/). Remiantis padavimais apie Čičinską, galima daryti išvadą, kad žmogus, primenantis velnišką būtybę, užmušamas Perkūno Kalėdų rytą. Tai jau antras faktas apie perkūnijos pasireiškimą per Kalėdas.

Tad svarbiausias Perkūno pasireiškimas metų cikle – pavasarį, pirmą kartą jam sugriaudus. Tačiau gana reikšminga bei išskirtina šio dievo veikla ir per Kalėdas, tai yra Naujųjų metų šventės periodu. Pirmosios perkūnijos pavasarį prasmė artima Naujųjų metų šventei, jos abi žymėjo perėjimą į naujos kokybės pasaulio būvį. Ir per Kalėdas, ir pavasarį pirmą kartą reikšdamasis dievas Perkūnas nugaldavo velnią ar panašios prigimties būtybę. Ar šis jo žygdarbis gali būti interpretuojamas kaip turintis ryšį su kosmogonija? Apie tiesioginį šio Perkūno nuopelno ryšį su pasaulio kūrimu kažin ar galėtume kalbėti. Pirmoji perkūnija pavasarį ir per Kalėdas atskleidžia ne tiek kosmogoninį, kiek pasaulį atnaujinantį, apvalantį Perkūno veiklos aspektą. Tiesa, laikoma, kad pasaulio ir žmogaus regeneracija mituose ir ritualuose glaudžiai siejasi su kosmogonija ir paprastai reiškia tam tikrą simbolinį jos kaip pirmojo, pavyzdinio veiksmo pakartojimą. Tuo atžvilgiu galėtume teigti, kad dievas Perkūnas yra šios simbolinės kosmogonijos skatintojas ir atlikėjas.